

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و محیطی اقامه نماز در دانشجویان

راضیه نصیرزاده^۱
مهدی نصیرزاده^۲
محمدهادی نصیرزاده^۳

چکیده

هدف: مقاله حاضر به بررسی انگیزه‌های نماز خواندن در دانشجویان و تأثیر انگیزه‌های مذکور بر نگرش و ادراک افراد نسبت به موانع و محدودیت‌های اقامه نماز به عنوان یک شاخص مهم گرایش به معنویت در جهت برنامه‌ریزی‌های آینده نظام تعلیم و تربیت پرداخته است. **روش:** روش مورد استفاده در این پژوهش، پیمایشی بوده است. که ۱۱۰۰ دانشجوی دانشگاه شیراز با نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب و پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته شامل ۷ سؤال را تکمیل کردند. **یافته‌ها:** انگیزه‌های کسب آرامش روانی، ادای تکلیف شرعی، ترس از عذاب الهی و عادت، به ترتیب بالاترین فراوانی‌ها را به خود اختصاص دادند. بین دختران و پسران از لحاظ انگیزه‌های نماز خواندن تفاوت معنادار وجود دارد. همچنین، نماز خواندن با انگیزه عادت و ادای تکلیف شرعی، با ترغیب شدن به نماز توسط والدین، همیشه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران کودکی همراه است؛ در حالی که نماز خواندن با انگیزه کسب آرامش روانی، با ترغیب شدن به نماز توسط دوستان، گه‌گاه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران جوانی ارتباط داشت. ترغیب به خواندن نماز توسط معلمان و اساتید، گه‌گاه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران نوجوانی در افرادی که نماز را با انگیزه ترس از عذاب الهی، اقامه می‌کردند، بیشتر دیده می‌شد. تفاوت بین افراد با انگیزه‌های متفاوت نماز خواندن از لحاظ ادراک محدودیت‌های فردی در اقامه نماز نیز معنادار است. **نتیجه‌گیری:** با توجه به نقش قابل توجه نماز خواندن بر سلامت، به ویژه اهمیت نماز در فرهنگ دینی جامعه ما، یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند در برنامه‌ریزی نظام آموزش عالی مفید واقع شود.

واژگان کلیدی: انگیزه، محدودیت‌های فردی، محدودیت‌های اجتماعی، محدودیت‌های محیطی، نماز خواندن.

◇ دریافت مقاله: ۹۱/۰۴/۰۶؛ تصویب نهایی: ۹۱/۰۹/۱۵.

۱. دانشجوی دکتری روان‌شناسی بالینی دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول) / آدرس: تهران، ولنجک، دانشگاه شهید بهشتی،

گروه روان‌شناسی / نامبر ۰۷۱۱۶۳۴۰۷۲۵ / Email: Raznasirzadeh@gmail.com

۲. کارشناس ارشد MBA و مدرّس مرکز آموزش علمی و کاربردی خانه کارگر شیراز / Email: mnz2003ir@yahoo.com

۳. کارشناس مهندسی کامپیوتر، بانک کشاورزی / Email: mhadinasir@chmail.com

الف) مقدمه

قرن ۲۱ از سوی برخی از پژوهشگران و اندیشمندان، «عصر دانایی» و «جامعه اطلاعاتی» و از سوی برخی دیگر، عصر «بازگشت به معنویت» نام گرفته است. (معین، ۱۳۸۰)

در عصر دانش و انفجار اطلاعات، از سویی نوعی سرگشتگی و ابهام ناشی از تراکم اطلاعات حاصل می‌شود و از سویی دیگر، ساختها و عرصه‌های جدیدی بر روی بشر گشوده می‌شود. برتری در این عرصه با کسانی است که به بینشهای منسجم و تبیین‌کننده‌ای نسبت به انسان، هستی، طبیعت و جامعه مجهز باشند، تا هدفهای انسانی را در چشم‌اندازی همه‌جانبه و واقع‌گرا بیابند. علاوه بر این، در جهان جدید، با وجود فرصتهای مذکور، تهدیدها و آسیبهایی از نظر فکری، ارزشی و اجتماعی نیز بروز می‌کند که انسان را در معرض بحرانها و تنهایی‌های نوینی قرار می‌دهد. این بحرانها و انزواهای مفرط، عطش انسان را به ارتباط با یک مبداء متعالی بیشتر می‌کند.

بشر در تاریخ شناخته‌شده خود، در هیچ مقطعی آسوده از دغدغه‌های دینی و پرستش نبوده است (همان). قرآن، عبادت را راز خلقت انسان و در صدر برنامه‌های انبیا عنوان فرموده و انسان کامل را عبد نامیده است. اگر عبادت را آمیزه‌ای از پرستش، نیایش، پناه‌جویی، رازگویی، نیازخواهی و عشق بدانیم، نماز بالاترین مصداق آن است. در واقع؛ نماز از مهم‌ترین فرایض دینی و از ضروریات دین مقدس اسلام، نخستین عبادتی که پس از بعثت تشریح شد، نقطه اوج عبادات، عمود دین و مرز بین کفر و ایمان، وسیله قرب الهی و تکامل انسان است که از درخشندگی و برجستگی خاص و جایگاهی رفیع برخوردار است که بدون آن، سایر اعمال انسان پذیرفته نیست. همچنین از میان عبادات اسلامی، نماز در زیادتی احکام نیز نمونه است؛ به گونه‌ای که ۴۰۰۰ حکم برای آن بیان شده و کلمه «صلاه» و مشتقات آن - به معنای نماز - حدود ۱۰۴ بار در قرآن مجید آمده و در ۱۵ مورد به آن امر شده است. در پژوهشهای روان‌شناسی مذهب نیز نماز به عنوان هسته دین (برون، ۱۹۹۴؛ باتریک، ۱۹۴۲)، مهم‌ترین شکل عملی دینداری (تریبر و شوپ، ۱۹۹۱)، یکی از قدیمی‌ترین اعمال شفابخش (کراکاف^۱ و همکاران، ۲۰۰۶) و شیوه

1. Brown

2. Buttrick

3. Trier & Shupe

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۵۷

مقابله‌ای هیجان‌مدار (کوئینگ^۲ و همکاران، ۱۹۹۸) یا مسئله‌مدار (فلکمن^۳ و همکاران، ۱۹۸۶؛ یورک و کوهن^۴، ۱۹۹۷) و یک شیوهٔ مقابله‌ای برتر^۵ (وسکانسلس، ۲۰۰۹) قلمداد می‌شود که در تأمین و تقویت بهداشت روانی و جسمانی افراد مانند کاستن از اضطراب و افسردگی و تندرستی (ولف، ۲۰۰۰)، پذیرش و مقابله با عوارض بیماری‌های مزمنی همچون: مسمویت با گاز خردل (عبادی و همکاران، ۲۰۰۹)، سرطان (مائوا^۶ و همکاران، ۲۰۰۷) و تنظیم ضربان قلب (برناردی^۹ و همکاران، ۲۰۰۱) نقش بسزایی ایفا می‌کند. علاوه بر این، آثار تربیتی نماز نیز قابل توجه است؛ آثاری همچون: نقش بازدارندگی از فحشا و منکر (عنکبوت: ۴۵)،^{۱۰} پاکسازی انسان از کبر (بحارالانوار، ج ۲۹: ۲۳۳)^{۱۱} و مواردی از این دست، در روایات و احادیث اسلامی مکرر مورد تأکید قرار گرفته است.

بحث انگیزش و تأثیر آن بر رفتار فرد، از مباحث عمدهٔ پژوهشهای روان‌شناسی است. روان‌شناسی انگیزش در پی پاسخ به این پرسش است که انسان چرا و به چه منظوری رفتار می‌کند؟ در واقع؛ انگیزش غالباً علل رفتار و این‌که چرا انسان در مواقع مختلف دست به رفتارهای متفاوت می‌زند را توضیح می‌دهد. نظریه‌های مختلفی در بارهٔ انگیزش مطرح شده و مکاتب روان‌شناسی به اشکال متفاوتی به تبیین پدیدهٔ انگیزش پرداخته‌اند. بر خلاف فریود که رفتار را نتیجهٔ تعارض بین نیاز و دفاع علیه آن می‌داند؛ از دیدگاه انسان‌گرایی، انگیزهٔ رفتار انسان این است که تا حد امکان، انسانی کامل، مؤثر و خلاق باشد (آرکز و گراسک، ۱۹۷۷). در حالی که اتکینسون (۱۹۷۵) معتقد است پژوهشهای انگیزشی به بررسی کیفی اثر یادگیری‌های گذشته و ادراک فرد همراه با دیگر عواملی که بر رفتار انسان در یک موقعیت خاص، جهت قوت و ثبات می‌بخشد، محدود می‌شود (خداپناهی، ۱۳۸۲)، به نظر انسان‌گرایان، انگیزش در جهت

1. Krucoff
2. Koeing
3. Folkman
4. Bjorck & Cohen
5. Transcendent
6. Vasconcelos
7. Wolf
8. Maa
9. Bernardi

۱۰. «أَنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ».

۱۱. حضرت فاطمه زهرا (س): «جعل الله الصلاة ... تنزيهاً لكم عن الكثير».

12. Arkes & Garske

رشد و خودشکوفایی است و این نوع انگیزش مربوط به یادگیری نیست، بلکه فطری است (آرکز و گراسک، ۱۹۷۷). در نظریه‌های شناختی نیز این فرض اساسی درباره انگیزش وجود دارد که رفتار انسان تابع انتخابهای منطقی اوست (هک‌هاوزن،^۱ ۱۹۷۷، ۱۹۸۰؛ واینر،^۲ ۱۹۷۴، ۱۹۸۰). بنابر این، هدفدار بودن رفتار انسان و شکل‌گیری آن بر اساس ماهیت یک عمل یا اهداف آینده، موضوعی اساسی است که اکثر نظریه‌های انگیزش به آن پرداخته‌اند.

بین انگیزه‌ها، شیوه تفکر، اعمال و رفتارهای انسان پیوند عمیقی وجود دارد و به طور کلی، تغییر رفتار یا ایجاد رفتارهای خاص در انسان، مستلزم تغییر انگیزه‌ها یا ایجاد انگیزه‌های تازه و نوینی در اوست. از این رو، مطالعه انگیزه‌های نماز خواندن دارای اهمیت ویژه‌ای است. فوستر^۳ (۱۹۹۲) از ۲۱ شکل متفاوت نماز نام می‌برد. *لد* و *اسپیلکا*^۴ (۲۰۰۲) با بررسی هفت پژوهش تجربی، چهار تا نه نوع نماز را گزارش کرده‌اند. دیوید^۵ و همکاران (۱۹۹۲) هم در مورد انواع مختلف نماز به تحقیق پرداخته، متداول‌ترین اشکال نماز را: نماز حاجت،^۶ نماز برای ادای تکلیف،^۷ نماز از روی تفکر،^۸ نماز توبه،^۹ نماز شکر،^{۱۰} نماز نیابتی،^{۱۱} نماز برای خودسازی،^{۱۲} و نماز از روی عادت،^{۱۳} دانسته‌اند. این نویسندگان معتقدند با توجه به همپوشی قابل ملاحظه‌ای که بین الگوهای پیشنهاد شده مختلف نماز وجود دارد، به نظر می‌رسد افرادی که بیشتر نماز می‌خوانند، انواع متنوع‌تری از نماز را به‌جا می‌آورند. ضمن اینکه بسیاری از نمازگزاران درصددند با نماز خواندن چیزهایی مانند سلامتی، روابط میان‌فردی و موقعیتهای

-
1. Heckhausen
  2. Weiner
  3. Foster
  4. Ladd & Spilka
  5. David
  6. Petitionary
  7. Ritualistic
  8. Meditational
  9. Confessional
  10. Thanksgiving
  11. Intercessory
  12. Self-Improvement
  13. Habitual

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۵۹

مالی را کسب کنند (تراپر و شوپ، ۱۹۹۱). در واقع؛ افراد نمازهایشان را انتخاب می‌کنند و در شرایط مختلف، انواع متفاوت نماز خوانده می‌شود. (اسپیلکا و همکاران، ۲۰۰۳)

نمازهای حاجت که گفته می‌شود قدیمی‌ترین و متداول‌ترین نمازها هستند، هنگام مواجهه با تهدید، ناتوانی و عجز به جا آورده می‌شوند؛ در حالی که نمازهای اهل تفکر- که تلاش می‌شود در آن انسان عمیقاً به معبود وصل شود- به نظر می‌رسد برای دستیابی به کمال و تمامیت درونی خود مفیدند (پولوما و گالوپ،^۱ ۱۹۹۱؛ جانسن^۲ و همکاران، ۱۹۹۰). این نوع نماز همچنین به به روان‌درمانی از طریق کاهش آشفتگی و پریشانی و انواع خاصی از کسالتها کمک می‌کند (فینی و مالونی،^۳ ۱۹۸۵). نمازهایی که برای کسب احساس آرامش به جا آورده می‌شوند و مربوط به رابطه انسان با خداوندند، به نظر می‌رسد خشم را کاهش می‌دهند و با کاستن از اضطراب، به آرامش عضلانی کمک می‌کنند (کارلسون^۴ و همکاران، ۱۹۸۸). در مقابل، اشاراتی وجود دارد که نمازهای تشریفاتی و نمازهایی که صرفاً خم و راست شدن هستند، ممکن است با شادکامی رابطه منفی داشته باشد (مک‌کالو و لارسون،^۵ ۱۹۹۹). نمازهای نیابتی هم یک موضوع جدال‌انگیز به شمار می‌آیند. این باور که نماز خواندن در حق دیگری می‌تواند بر وضعیت سلامت آن شخص اثر بگذارد، پیشینه‌ای طولانی دارد و در معرض تحقیقات بسیاری قرار گرفته است. در حالی که برخی تحقیقات از نماز به عنوان بخش از درمان تکمیلی و جایگزین بسیاری از بیماری‌ها همچون سرطان و جراحی قلب نام می‌برند (اویلز^۶ و همکاران، ۲۰۰۱؛ هریس^۷ و همکاران، ۱۹۹۹)، برخی از تحقیقات نیز تأثیر این نوع از نمازها را بر وضعیت سلامت بیماران در حد صفر یا ناچیز می‌دانند (کراکاف و همکاران، ۲۰۰۱؛ ۲۰۰۵؛ بنسون،^۸ ۲۰۰۶). بهبود و پیشرفت در حالات روانی افرادی که نماز به جا می‌آوردند، نسبت به افرادی که نماز برای آنها خوانده می‌شد نیز در یافته‌های پژوهشگران گزارش شده است. (مک‌کالو و لارسون، ۱۹۹۹)

1. Poloma & Gallup
2. Janssen
3. Finney & Malony
4. Carlson
5. MC Cullough & Larson
6. Aviles
7. Harris
8. Benson

مطالعه محدودیتها، موانع و عوامل بازدارنده اقامه نماز نیز در نوع خود دارای اهمیت بسیاری است. در کشور ما در خصوص این موضوع، پژوهشهایی صورت گرفته است که مهم‌ترین مسائل در عدم گرایش به نماز: عادت نداشتن به نماز از دوران نوجوانی، ندانستن فلسفه نماز، ترجیح دادن تفریح و ورزش و برنامه‌های تلویزیونی، حل نشدن مسائل اعتقادی مانند توحید، معاد و نظیر آن، رفتار نامعقول بعضی گروهها و تشکلهای، تضاد فرهنگی موجود در دانشگاه با توجه به غیر بومی بودن دانشجویان، عدم برنامه‌ریزی صحیح در ارتباط با نماز، ناآشنایی به نیازهای خود، اوضاع سیاسی کشور، اوضاع مدیریتی دانشگاه و عدم مقبولیت امام جماعت در دانشگاه (خشنود مقدم و جعفری، ۱۳۸۰)، آشنا نبودن به آثار و برکات نماز، مسائل سیاسی و اجتماعی (نفسی و دیانت، ۱۳۸۰)، عدم انجام فعالیتهای فرهنگی، بی‌اعتنایی به دانشجو، کوچک بودن مسجد و واقع شدن در مکان نامناسب؛ جذاب نبودن برنامه‌های مذهبی و فرهنگی، طولانی شدن نماز، سطح سواد پایین امام جماعت و کاسته شدن از معنویت مسجد (اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۰)، سیاسی‌بازی و آمیخته شدن نمازهای جماعت به گروه‌بندی‌ها و جناح‌بندی‌های سیاسی، عامل بازدارنده روانی - فردی (عدم شرکت در نماز جماعت جنبه بی‌اعتقادی ندارد، بلکه عوامل تسهیل‌کننده و ترغیب‌کننده‌ای که این حرکت را در آنان ایجاد کند وجود ندارد)، ساختار اجرایی نماز جماعت (شرایط، ویژگی‌های مکانی، زمانی و امکانات)، نشناختن شأن و جایگاه نماز جماعت، عدم رعایت شرایط و نکات بهداشتی و نظافت، چه در مورد امور جسمی و چه در مورد مسائل روانی و ویژگی‌ها و مشخصات امام جماعت، هم در مورد امامت نماز و هم نحوه آموزش و تبلیغات مربوط به آن (عسکری، ۱۳۷۹)، عدم تقویت مثبت برای نماز خواندن دانش‌آموزان در مدارس، طولانی شدن نماز جماعت، عدم شرکت مسئولان مدرسه در نماز جماعت، نبود امکانات مناسب، اجبار مسئولان مدرسه برای شرکت دانش‌آموز در نماز جماعت را به عنوان عوامل بازدارنده درون مدرسه و عدم هماهنگی خانه و مدرسه، وجود وسایل سرگرم‌کننده مانند فیلمهای مبتذل و بازی‌های رایانه‌ای در کوچه و خیابان (دیناروند، ۱۳۸۲)، عدم تبیین اهمیت نماز و اسرار آن، کم‌توجهی مسئولان دانشگاه و اساتید و تشکلهای مختلف نسبت به نماز و نماز جماعت، شکل اقامه نماز (امام جماعت، قرائت امام، طولانی شدن نماز)، عدم هماهنگی قسمتهای مختلف دانشگاه (سلف سرویس، آموزش، امور اداری) با زمان اقامه نماز، تبلیغات ناکافی درباره نماز، سیاسی و جناحی شدن فضای نماز (شهبویی، ۱۳۸۲)، از سوی

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۶۱

پژوهشگران مختلف به عنوان عوامل و بازدارنده‌های اقامه نماز در دانشگاهها، مدارس و جامعه مطرح شده است.

در پژوهش حاضر، موانعی مانند روشن نبودن فلسفه نماز، ضعف پایه‌های اعتقادی، بی‌حوصلگی، اهمیت نداشتن نماز و ... به عنوان محدودیت‌های فردی؛ همزمانی و تداخل ساعات نماز خواندن با برنامه‌هایی مانند توزیع غذا، برنامه‌های ورزشی، تلویزیونی، انجام کارهای شخصی و متفرقه به عنوان محدودیت‌های محیطی؛ عدم توجه اجتماع، خانواده، والدین، اطرافیان، دوستان، طولانی شدن نماز، وضعیت رفتاری اهل نماز، و بدسلیقگی مسئولان اقامه نماز و ... به عنوان محدودیت‌های اجتماعی اقامه نماز در نظر گرفته شد.

با توجه به جایگاه نماز در جامعه مذهبی ایران که مذهب به عنوان عامل تأثیرگذار فردی و اجتماعی در آن مطرح است و نیز نقش نماز در تربیت و تأمین بهداشت روانی، با توجه به تأثیر انگیزه‌های افراد بر ادراک، تفکر و رفتار آنان و نیز با توجه به اینکه تاکنون پژوهش‌های مشابهی در این راستا گزارش نشده و با در نظر گرفتن این نکته که هر جامعه، فرزندان خود را مطابق ملاکها و ارزشهای نهادینه شده خود تربیت می‌کند، لذا مطالعه تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر نگرش و ادراک موانع و محدودیت‌های اقامه نماز در دانشگاه (نهاد تربیتی، فرهنگی و هنجارآفرین) به عنوان یک شاخص مهم گرایش به معنویت در جهت برنامه‌ریزی‌های آینده نظام تربیتی، برای پرورش نسلی که اداره آینده جامعه را برعهده خواهند داشت، بسیار مفید خواهد بود؛ چرا که برنامه‌ریزی بدون وجود پژوهش امکان‌پذیر نیست. لذا این پژوهش با هدف شناسایی انگیزه‌های نماز خواندن دانشجویان و بررسی تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر ادراک محدودیتها و موانع فردی، اجتماعی و محیطی اقامه آن در دانشجویان انجام گرفته و تلاش شده است برای پرسشهایی از قبیل موارد ذیل، پاسخهایی مبتنی بر اطلاعات عینی فراهم سازد.

۱. دانشجویان با چه انگیزه‌هایی نماز را به جا می‌آورند؟

۲. آیا بین دختران و پسران و بین دانشجویان مجرد و متأهل از لحاظ انگیزه‌های مختلف

نماز خواندن تفاوت وجود دارد؟

۳. آیا انگیزه‌های نماز خواندن با عوامل ترغیب‌کننده آنان به نماز، سن علاقه‌مند شدن آنان به نماز و میزان نماز خواندن آنان در ارتباط است؟

۴. آیا انگیزه‌های نماز خواندن تأثیری بر نگرش فرد نسبت به مشکلات و محدودیت‌های فردی، اجتماعی و محیطی مرتبط با نماز دارد؟

ب) روش

پژوهش حاضر از یک سو جزء طرح‌های پیمایشی^۱ محسوب می‌شود؛ چون در تلاش برای بررسی دیدگاه دانشجویان در خصوص محدودیت‌های ادراک‌شده نسبت به نماز است و از سوی دیگر، چون قصد مقایسه انگیزه‌های مختلف نماز خواندن و تأثیر آنها بر محدودیت‌های ادراک‌شده نسبت به نماز را دارد، جزء طرح‌های علی مقایسه‌ای به شمار می‌رود. جامعه آماری پژوهش، کلیه دانشجویان دانشگاه شیراز بودند که از این جامعه، نمونه‌ای مشتمل بر ۱۱۰۰ نفر از دانشجویان (۴۴۸ نفر مذکر و ۵۸۶ نفر مؤنث و ۶۶ نفر جنسیت خود را گزارش نکرده بودند) که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شده بودند و در محدوده سنی ۴۲-۱۷ سال قرار داشتند، مورد بررسی قرار گرفتند. از نظر مقطع تحصیلی، ۵۱ نفر کاردانی، ۸۴۰ نفر کارشناسی، ۴۳ نفر کارشناسی ارشد، ۲۱ نفر دکترا، بودند و ۱۴۵ نفر نیز مقطع تحصیلی خود را گزارش نکرده بودند.

ابزار پژوهش: پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته مشتمل بر ۷۷ سؤال برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفت. به منظور بررسی روایی پرسشنامه، شیوه آماری تحلیل عاملی از نوع تأییدی و به روش مؤلفه‌های اصلی^۲ مورد استفاده قرار گرفت. مقدار عددی شاخص^۳ برابر با ۰/۹۰ و نیز مقدار عددی شاخص χ^2 در آزمون کرویت بارلت^۴ برابر با ۱۲۹۷۹/۸۳ بود که در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادار بود و حکایت از کفایت نمونه و متغیرهای انتخاب شده برای انجام تحلیل عاملی داشت.

1. Survey Study

2. Confirmatory Principal Components Factor Analysis

3. Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)

4. Bartlett's Test of Sphericity

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۶۳

بر اساس تحلیل عاملی انجام شده توأم با چرخش واریماکس^۱ بر روی گویه‌های پرسشنامه و با ملاک قرار دادن مقادیر ویژه^۲ و شیب نمودار اسکری،^۳ هفت مقیاس فرعی استخراج شد که عبارتند از: نگرش نسبت به نماز، ویژگی‌های امام جماعت، نگرش نسبت به اشتیاق و علاقه اجتماعی نسبت به نماز، آشنایی با احکام و مسائل نماز، محدودیت‌های ادراک شده اجتماعی در مورد نماز، محدودیت‌های اجتماعی و محیطی در دانشگاه در مورد نماز، و محدودیت‌های فردی.

پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که مقدار آلفا برای کل پرسشنامه برابر با ۰/۹۱ بود و در مورد مقیاس‌های فرعی از ۰/۴۳ تا ۰/۸۳ و ضریب بازآزمایی برای کل پرسشنامه در نوسان بود.

به منظور رعایت مسائل اخلاقی و فراهم آوردن فضای امن برای آزمودنی‌ها، چنانچه آزمودنی مایل به تکمیل پرسشنامه نبود می‌توانست آزادانه از شرکت در پژوهش امتناع ورزد. علاوه بر این، به آزمودنی‌ها مواردی مانند «پاسخ‌های شما به صورت گروهی برای استفاده در یک تحقیق مورد استفاده قرار خواهند گرفت، نیازی به ذکر نام نیست. و هیچ پاسخ درستی وجود ندارد. نظر شما هر چه باشد برای ما محترم است» توضیح داده شد.

برای بررسی داده‌ها از فراوانی، درصد فراوانی (در سطح آمار توصیفی) و از تحلیل واریانس یک راهه و آزمون تعقیبی توکی و مجذور کای (χ^۲) در سطح آمار استنباطی استفاده شد.

ج) یافته‌ها

بر اساس تحلیل‌های انجام شده، چهار انگیزه کلی برای نماز مطرح شد که عبارتند از: ادای تکلیف شرعی، عادت، رسیدن به آرامش روانی، ترس از عذاب الهی. در جدول ۱، فراوانی و درصد فراوانی مربوط به هر یک از انگیزه‌ها گزارش شده است

-
1. Varimax Rotation
  2. Eigen Values
  3. Scree plot

جدول ۱: فراوانی و درصد فراوانی انگیزه‌های نماز خواندن در دانشجویان

انگیزه‌های نماز خواندن	فراوانی	درصد فراوانی
ادای تکلیف شرعی	۲۰۴	۱۸/۴
عادت	۲۷	۲/۴
کسب آرامش روانی	۴۴۳	۳۹/۹
ترس از عذاب الهی	۵۹	۵/۳
هیچ‌کدام	۳۷۸	۳۴/۰

مطابق جدول ۱، ۱۸/۴ درصد افراد انگیزه خود را از نماز خواندن، ادای تکلیف شرعی، ۲/۴ درصد عادت، ۳۹/۹ درصد کسب آرامش روانی و ۵/۳ درصد ترس از عذاب الهی گزارش کرده‌اند.

برای پاسخگویی به پرسشهای بعدی، داده‌های جمع‌آوری شده ۷۳۳ نفر از دانشجویان مورد تحلیل قرار گرفت؛ افرادی که انگیزه خود از نماز خواندن را به یکی از چهار انگیزه مطرح شده منتسب کرده بودند.

برای پاسخگویی به پرسشهای دوم و سوم، از آزمون مجذور کای استفاده شد. نتایج نشان داد که بین پاسخگویان مذکر و مؤنث از نظر انگیزه‌های نماز خواندن، تفاوتها معنادار وجود دارد ($p < 0/0001$ و $\chi^2 = 40/61$). دختران با انگیزه رسیدن به آرامش روانی و ترس از عذاب الهی، بیش از پسران به نماز خواندن می‌پرداختند؛ در حالی که پسران بیش از دختران به خاطر ادای تکلیف و عادت نماز می‌خواندند. اما بین دانشجویان متأهل و مجرد از لحاظ انگیزه‌های نماز خواندن، تفاوت معناداری وجود نداشت ($\chi^2 = 2/98$ و N.S).

بین انگیزه‌های نماز خواندن و عوامل ترغیب‌کننده دانشجویان نسبت به نماز، همخوانی وجود داشت ($p < 0/01$ و $\chi^2 = 13/12$). دانشجویانی که والدین را مهم‌ترین عامل ترغیب‌کننده خود به نماز خواندن دانسته بودند، بیش از سایرین انگیزه خود از نماز خواندن را ادای تکلیف شرعی و عادت ذکر کردند؛ در حالی که ترغیب شدن توسط دوستان و اساتید، بیشتر توسط دانشجویانی گزارش شد که نماز را به ترتیب با انگیزه کسب آرامش روانی و ترس از عذاب الهی به جا می‌آوردند. علاوه بر این، دانشجویانی که دوران کودکی را به عنوان دوره بالاترین سن علاقه نسبت به نماز خود برمی‌شمردند، بیشتر از روی ادای تکلیف و عادت نماز

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۶۵

می‌خواندند؛ در حالی که ذکر بالاترین میزان علاقه نسبت به نماز در دوران نوجوانی و جوانی، به ترتیب با انگیزه‌های ترس از عذاب الهی و کسب آرامش روانی در دانشجویان همراه بود ($p < 0/0001$ و $\chi^2 = 30/13$). ضمن آنکه انگیزه عادت و تکلیف در دانشجویانی که همیشه نماز خواندن را گزارش کرده بودند و انگیزه کسب آرامش روانی و ترس از عذاب الهی در دانشجویانی که نماز خواندن خود را به صورت گه‌گاه ذکر کرده بودند، بیشتر دیده می‌شد ($p < 0/005$ و $\chi^2 = 12/68$).

نتایج مربوط به پرسش چهارم در مورد تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر محدودیت‌های ادراک‌شده اجتماعی، محیطی و فردی ادای نماز در مورد نماز در جدول ۲ گزارش شده است. گفتنی است برای پاسخ به این پرسش، از تحلیل واریانس یک‌راهه و آزمون تعقیبی توکی استفاده شده است.

جدول ۲: تحلیل واریانس میان گروه‌های مورد مطالعه و نمره محدودیت‌های ادراک شده اجتماعی، محیطی و فردی نسبت به نماز خواندن

سطح معناداری	مقدار F	انحراف استاندارد	میانگین	گروه‌ها بر حسب انگیزه	محدودیت ادراک شده
NS	۰/۹۱	۴/۳	۲۶/۶۳	ادای تکلیف شرعی	محدودیت اجتماعی
		۳/۶	۲۵/۷۶	عادت	
		۴/۱	۲۷/۰۱	کسب آرامش روانی	
		۴/۵	۳۶/۸۵	ترس از عذاب الهی	
NS	۲/۰۴	۳/۱	۱۰/۵	ادای تکلیف شرعی	محدودیت‌های محیطی
		۳/۰۷	۹/۱	عادت	
		۲/۹	۱۰/۳	کسب آرامش روانی	
		۳/۱	۱۰/۸	ترس از عذاب الهی	
۰/۰۰۸	۴/۰۰۸	۲/۵	۱۴/۶	ادای تکلیف شرعی	محدودیت‌های فردی
		۲/۳	۱۲/۸	عادت	
		۲/۶	۱۴/۱۷	کسب آرامش روانی	
		۲/۳	۱۴/۳۵	ترس از عذاب الهی	

همان گونه که در جدول ۲ گزارش شده است، مقایسه دانشجویان با انگیزه‌های مختلف نماز خواندن از لحاظ محدودیتهای ادراک‌شده اجتماعی در مورد نماز تفاوت معناداری بین گروهها نشان نداد ($F=0/91$ و $N.S$). همچنین مقایسه دانشجویان با انگیزه‌های مختلف از لحاظ محدودیتهای ادراک‌شده محیطی اقامه نماز نیز، تفاوت معناداری را نشان نداد [$N.S$, $F=2/04$]. به عبارت دیگر؛ افراد با انگیزه‌های مختلف، نگرشها و ادراکهای تقریباً همانندی در مورد محدودیتهای و موانع اجتماعی و محیطی موجود در مقابل اقامه نماز داشتند. اما مقایسه گروههای مختلف با استفاده از روش تحلیل واریانس یکطرفه نشان داد که از لحاظ محدودیتهای ادراک‌شده فردی، بین چهار گروه (انگیزه‌های مختلف) تفاوت معنادار وجود دارد [$F=4/008$ و $P<0/008$]. همچنین میانگین نمره محدودیتهای ادراک‌شده فردی ادای نماز در انگیزه‌های مختلف نماز خواندن با آزمون تعقیبی توکی مقایسه شد. نتایج نشان داد که بین میانگین نمره فردی که نماز را با انگیزه ادای تکلیف شرعی و عادت می‌خواندند و نیز بین آنها که بر اساس عادت و برای رسیدن به آرامش روحی نماز می‌خواندند، تفاوت معنادار وجود دارد. به عبارت دیگر؛ افرادی که نماز را از روی عادت ادا می‌کردند، نسبت به افرادی که با انگیزه ادای تکلیف شرعی نماز می‌خواندند، به محدودیتهای فردی کمتری برای ادای نماز اشاره کردند. همچنین افراد با انگیزه کسب آرامش روانی نیز در مقایسه با افراد دارای انگیزه عادت، محدودیتهای فردی بیشتری در مورد نماز گزارش کرده‌اند.

یافته کلی پژوهش حاضر آن بود که نماز خواندن با انگیزه ادای تکلیف شرعی و عادت، باعث تفاوت در ادراک از محدودیتهای فردی مربوط به نماز می‌شود. این دو انگیزه را می‌توان به نوعی اجبار از درون یا بیرون دانست. می‌توان چنین استدلال کرد که افراد برای پاسخ دادن به این اجبار، نیازمند شرایطی‌اند که این شرایط همیشه فراهم نیست. برای مثال، عدم آشنایی عمیق با فلسفه نماز یا نامناسب بودن شرایط روانی فرد، باعث ادراک مانعی برای ادای نماز می‌شود.

یافته دیگر این پژوهش، تفاوت معنادار بین نمازگزاران با انگیزه کسب آرامش روانی و عادت در ادراک از محدودیتهای فردی بود. واضح است که برای رسیدن به آرامش روانی که یک نیاز درونی است و در زندگی روزمره افراد ضرورت بیشتری دارد، محدودیتهای کمتری ادراک می‌شود، ولی در مورد عادت چنین نیست. چه بسا همان‌گونه که انگیزه نماز خواندن

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۶۷

عادت بوده است، چگونگی ادای آن و لوازم و شرایط آن، اعم از زمان و مکان و حالات روحی و روانی نیز متأثر از این عادت باشد و هر گونه ناهمسانی در این لوازم و شرایط، می‌تواند نوعی محدودیت ادراک شود.

در پژوهش حاضر، دختران با انگیزه رسیدن به آرامش روانی و ترس از عذاب الهی، بیش از پسران نماز می‌خواندند؛ که این یافته با نتایج پژوهشهایی که دختران را درون‌گرا و عاطفی معرفی می‌کند، همسویی دارد. از سوی دیگر، پسران بیشتر به خاطر ادای تکلیف شرعی و عادت نماز می‌خواندند. شاید بتوان گفت توجه پسران به قضاوت‌های اجتماعی و برون‌گرایی آنان، چنین یافته‌ای را به دنبال داشته است. این فرض می‌تواند توسط پژوهشگران علاقه‌مند، در آینده به بوته آزمایش سپرده شود. علاوه بر این، نماز خواندن با انگیزه عادت و ادای تکلیف شرعی، با ترغیب شدن به نماز توسط والدین، همیشه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران کودکی همراه بود؛ در حالی که نماز خواندن با انگیزه کسب آرامش روانی، با ترغیب شدن به نماز توسط دوستان، گه‌گاه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران جوانی ارتباط داشت. ترغیب شدن به نماز توسط معلمان و اساتید، گه‌گاه نماز خواندن و علاقه‌مند شدن نسبت به نماز در دوران نوجوانی، در افرادی که نماز را با انگیزه ترس از عذاب الهی اقامه می‌کردند، بیشتر دیده می‌شد. در تبیین این یافته‌ها می‌توان گفت افرادی که با انگیزه ادای تکلیف، نماز را به‌جا می‌آورند، به نوعی در درون خود نسبت به ادای آن احساس تعهد می‌کنند و در صورت به‌جا نیاموردن آن، احساس گناه آنان را فرا می‌گیرد. به بیان دیگر، نماز خواندن با این انگیزه، نوعی التزام درونی دارد. در مورد انگیزه عادت نیز، از آنجا که عادت دادن، شرطی کردن است؛ رفتاری که ناشی از شرطی شدن باشد، بر اثر تکرار زیاد عمل در فرد به وجود آمده و گریزی از آن نمی‌تواند وجود داشته باشد. در واقع؛ منبع این انگیزه نه درون فرد، که در بیرون قرار دارد. بنابر این، طبیعی است که افرادی با برخورداری از چنین انگیزه‌هایی بیشتر نماز بخوانند، در کودکی و توسط والدین خود برای نماز خواندن تشویق شده باشند. همچنین در تعالیم اسلامی، آیات و روایات فراوانی در مورد انسانهایی که نماز را ترک می‌کنند یا نسبت به آن بی‌اعتنایند، به چشم می‌خورد؛ از جمله: برداشته شدن برکت از روزی و مورد محاسبه شدید قرار گرفتن در روز قیامت و مواردی از این قبیل. این آموخته‌ها به طور معمول توسط اساتید به افراد ارائه می‌شود و با توجه به نوع ایمان فرد در

مرحله نوجوانی که انعکاس تجارب گذشته و نگرانی در مورد آینده و روابط شخصی است، علاقه شدیدی برای رابطه با خدا ایجاد می‌کند. ممکن است این علاقه و نگرانی، به نماز خواندن با انگیزه ترس از عذاب الهی بینجامد. ضمن آنکه تفاوت آموزشهای والدین و معلمان در مورد باورهای مذهبی، در پژوهش نصیرزاده و حسین‌چاری (۱۳۸۶) نیز مورد تأیید قرار گرفته بود. علاوه بر این، در تبیین یافته‌های مذکور باید اشاره کرد که ممکن است دغدغه‌ها و نگرانی‌های دوره جوانی و نفوذ دوستان، از جمله عواملی باشد که افراد را به خواندن نماز برای کسب آرامش روانی برانگیزاند.

ه) نتیجه‌گیری

جامعه‌ای که فضیلت‌های معنوی را کمال مطلوب می‌شمارد، یقیناً نظام تعلیم و تربیت خود را در جهت رسیدن به این هدف، سامان می‌دهد. از یک سو، نماز در فرهنگ اسلامی ما از مهم‌ترین فرایض دینی و از ضروریات دین مقدس اسلام، نقطه اوج عبادات، عمود دین و مرز بین کفر و ایمان، وسیله قرب الهی و تکامل انسان است. اهمیت و آثار تربیتی نماز خواندن نیز در آیات و روایات دینی بسیاری مورد تأکید قرار گرفته است و به طور کلی، اهمیت نماز در فرهنگ اسلامی و نقش تربیتی و معنوی و اجتماعی آن در بین مسلمانان، عنصری روشن و بدیهی است. لذا تأثیری که توسعه فرهنگ نماز در شخصیت و شیوه‌های رفتاری، مناسبات زندگی و فرهنگ عمومی جامعه کنونی ما می‌تواند به جا بگذارد، حائز اهمیت است. از سوی دیگر، دانشگاه همواره به عنوان نهادی تربیتی و هنجارآفرین مطرح بوده است. علاوه بر این، بحث انگیزش و تأثیر آن بر شیوه تفکر و رفتار فرد، یکی از مباحث عمده پژوهشهای تربیتی به شمار می‌رود. بنابر این، مطالعه انگیزه‌های نماز خواندن، اهمیت و نقش این انگیزه‌ها و تأثیر انگیزه‌های مذکور بر نگرش و ادراک افراد در خصوص موانع و محدودیتهای اقامه نماز، به عنوان یک شاخص مهم گرایش به معنویت در جهت برنامه‌ریزی‌های آینده نظام تعلیم و تربیت مفید خواهد بود. پژوهش حاضر با تمرکز بر انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر موانع ادراک شده اقامه آن کوشید تا سطری نو بر دانش کنونی ما در این حوزه بیفزاید. ضمن آنکه یافته‌های

انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ... ♦ ۱۶۹

پژوهش حاضر می‌تواند علاوه بر برنامه‌ریزی نظام تربیتی، در پرورش نسلی که عهده‌دار اداره جامعه‌ای بر اساس ارزشهای اسلامی است، نیز مفید واقع شود.

۱. باید توجه داشت که موضوع پژوهش، جنبه ارزشی و اخلاقی دارد. افراد در رویارویی با چنین پژوهشهایی ممکن است تا حدودی از خود مقاومت نشان دهند. بنابر این، نتایج این گونه پژوهشها را بهتر است با احتیاط تفسیر کرد و تعمیم داد. در این راستا پیشنهاد می‌شود در آینده، موضوعاتی مانند بررسی تأثیر انگیزه‌های نماز خواندن بر مؤلفه‌های بهداشت روانی، همچنین پژوهشی با مطرح کردن انگیزه‌های دیگری مانند برآورده شدن حاجات، خودسازی، به‌جا آوردن شکر پروردگار و مقایسه بین فرهنگی انگیزه‌های نماز خواندن، توسط جوانان علاقه‌مند این آب و خاک به بوتۀ آزمایش سپرده شود.

منابع

- اخوی، اصغر (۱۳۷۹): «کارکردهای تربیتی نماز»، فصلنامه نیایش، ش ۲-۱: ۱۶۵-۱۳۲.
- اسماعیل‌زاده، مرتضی (۱۳۸۰): «بررسی نظر دانشجویان دانشکده علوم پزشکی شهید بهشتی در مورد نماز جماعت و مسجد دانشگاه»، مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (ص ۷۷-۹۲). تهران، ستاد اقامه نماز.
- خداپناهی، محمدکریم (۱۳۸۲): انگیزش و هیجان، تهران، سمت.
- خشنود مقدم، علی و محمدتقی جعفری (۱۳۸۰): «بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشگاهیان»، مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (ص ۱۷۰-۱۶۱)، تهران، ستاد اقامه نماز.
- دیناروند، بهمن (۱۳۸۲): «آسیب‌شناسی تربیت دینی نماز»، نماز و دانشجو (ص ۸۲-۶۳)، قم، دفتر نشر معارف.
- شهرویی، اعظم (۱۳۸۲): «نماز، جوان، دانشگاه»، نماز و دانشجو (ص ۹۱-۸۳)، قم، دفتر نشر معارف.
- عسکری، محمد (۱۳۷۹): «بررسی نگرش و راههای جذب دانش‌آموزان دوره راهنمایی و متوسطه استان همدان نسبت به طرح اقامه نماز»، فصلنامه نیایش، ش ۲-۱: ۴۹-۳۳.
- مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۳) بحارالانوار. بیروت: دارالترتیب العربی. ج ۲۹
- معین، مصطفی (۱۳۸۰): «عصر دانایی و بازگشت به معنویت»، فصلنامه نیایش، ش ۸-۷: ۳۴-۲۵.
- نفیسی، حمیدرضا و مهین دیانت (۱۳۸۰): «بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشگاهیان»، مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (ص ۴۶-۳۷)، تهران، ستاد اقامه نماز.

۱۷۱ ◆ انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ...

- Arkes, H.R. & J.P. Garske (1977). **Psychological Theories of Motivation**. 2th. Ed., Wadsworth, Inc., Belmont, California.
- Aviles J.M.; S.E. Whelan, D.A. Hernke & et al. (2001). "**Intercessory Prayer and Cardiovascular Disease Progression in a Coronary Care Unit Population: a Randomized Controlled Trial**". *Mayo Clin Proc*, 76: 1192-8.
- Benson, H.; J.A. Dusek, J.B. Sherwood & et al. (2006). "**Study of the Therapeutic Effects of Intercessory Prayer (STEP) in Cardiac Bypass Patients: a Multicenter Randomized Trial of Uncertainty and Certainty of Receivingintercessory Prayer**". *Am Heart*, 151: 934-942.
- Bernardi, L.; P. Sleight, G. Bandinelli, S. Cencetti, L. Fattorini, J. Wdowczyk-Szulc & et al. (2001). "**Effect of Rosary Prayer and Yogamantras on Autonomic Cardiovascular Rhythms: Comparative Study**". *B.M.J.*, 323(7327): 1446-9.
- Bjorck, J.P. & L.H. Cohen (1997). "**Coping with Threats, Lessons and Challenges**". *Journal of Traumatic Stress*, 10: 481-497.
- Brown, L.B. (1994). **The Human Side of Prayer: The Psychology of Praying**. Birmingham Al: Religious Education Press.
- Buttrick, G.A. (1942). **Prayer**. NewYork: Abingdon-Cokesbury.
- Carlson, C.R.; P.E. Bacaseta & D.A.Simantan (1988). "**A Controlled Evaluation of Devotional Meditation and Progressive Relaxation**". *Journal of Psychology and Theology*, 16: 362-368.
- David, J.; K. Ladd & B. Spilka (1992). **The Multidimensionality of Prayer and its Role as a Source of Secondary Control**. Paper Presented at the Annual Convention of the American Psychological Association, Washington DC.
- Ebadi, A.; F. Ahmadi, M. Ghanei & A. Kazemnejad (2009). "**Spirituality: A Key Factor in Coping among Iranians Chronically Affected by Mustard Gas in the Disaster of War**". *Nursing and Health Sciences*, 11(4): 344.
- Finney, J.R. & H.N. Malony (1985). "**Contemplative Prayer and its Use in Psychotherapy: A Theoretical Model**". *Journal of Psychology and Theology*, 13: 172-181.

- Folkman, S. & et al. (1986). **“Dynamics of a Stressful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping, and Encounter Outcomes”**. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50: 992-1003.
- Foster, R.J. (1992). **Prayer: Finding the Heart's True Home**. San Francisco: Harper.
- Harris W.S.; M. Gowda, J.W. Kolb & et al. (1999). **“A Randomized, Controlled Trial of the Effects of Remote, Intercessory Prayer on Outcomes in Patients Admitted to the Coronary Care Unit”**. *Arch Intern Med*, 159: 2273-8.
- Heckhausen, H. (1977). **“Achievement Motivation and its Constructs: A Cognitive Model”**. *Motivation and Emotion*, 1: 283-329.
- Heckhausen, H. (1980). **Motivation und Handeln**. Berlin/Heidelberg: Springer.
- Janssen, J.; J. De Hart & C.A. Den Draak (1990). **“Content Analysis of the Praying Practices of Dutch Youth”**. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29: 99-107.
- Koeing, H.G. & L.K. Goerge, I.C. Siegler (1998). **“The Use of Religion and other Emotion Regulating Coping Strategies among Olderadults”**. *The Gerontologist*, 28: 303-310.
- Krucoff, M.W.; S.W. Crater, D. Gallup & et al. (2005). **“Music, Imagery, Touch, and Prayer as Adjuncts to Interventional Cardiac Care: the Monitoring and Actualisation of Noetic Trainings (MANTRA) II Randomisedstudy”**. *Lancet*, 366: 211-7.
- Krucoff, M.W.; S.W. Crater, C.L. Green & et al. (2001). **“Integrative Noetic therapies as Adjuncts to Percutaneous Intervention during Unstablecoronary Syndromes: Monitoring and Actualization of Noetic Training (MANTRA) feasibility Pilot”**. *Am Heart J.*, 142: 760-9.
- Krucoff, M.W.; S.W. Crater & K.L. Lee (2006). **“From Efficacy to Safety Concerns: A Step Forward or a Step Back Forclinical Research and Intercessory Prayer?: The Study of Therapeutic Effects of Intercessory Prayer (Step)”**. *American Heart Journal*, 151(4): 762-764.

۱۷۳ ◊ انگیزه‌های نماز خواندن و تأثیر آن بر ادراک محدودیت‌های فردی، اجتماعی و ...

- Kuhl, J. & J.W. Atkinson (1980). **Motivation, Thought, and Action**. Praeger Publishers, New York.
- Ladd, K.L. & B. Spilka (2002). **“In Ward, out ward, and up Ward: Cognitive Aspects of Prayer”**. Journal of Scientific Study of Religion, 41: 475-484.
- Maa, J.J.; J.T. Farrar, S.X. Xie, M.A. Bowman, K. Armstrong (2007). **“Use of Complementary and Alternative Medicine and Prayer among a National Sample of Cancer Survivors Compared to other Populations without Cancer”**. Complementary Therapies in Medicine, 15: 21-29.
- MC Cullough, M.E. & D.B. Larson (1999). **“Prayer”**. In W.R. Miller. Integrating Spirituality into Treatment Association (P: 85-110). Washington, DC: American Psychology.
- Poloma M.M. & G.H. Gallup (1991). **Varieties of Prayer: A Survey Report**. Philadelphia: Trinity Press International.
- Spilka, B.; J.R.R.W Hood, B. Hunsberger & R. Gorsuch (2003). **The Psychology of Religion**. New York: The Guilford Press.
- Trier, K.K. & A. Shupe (1991). **“Prayer, Religiosity and Healing in the Heartland, USA”**. A Research Note Review of Religious Research, 32: 351-358.
- Vasconcelos, A.F. (2009). **“Intuition, Prayer, and Managerial Decision-Making Processes: a Religion-Based Framework”**. *Management Decision*, 47(6): 930-949.
- Weiner, B. (1974). **Theories of Motivation**. Chicago: Markham.
- Weiner, B. (1980). **Human Motivation**. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Wolf, D.B. (2000). **“Effects of the Hare Krsna Maha Mantra on Stress, Depression and the three Gunas”**. *Dissertation Abstracts International B: Science and Engineering*, 60: 35-84.

